

T. Dobosi Viola

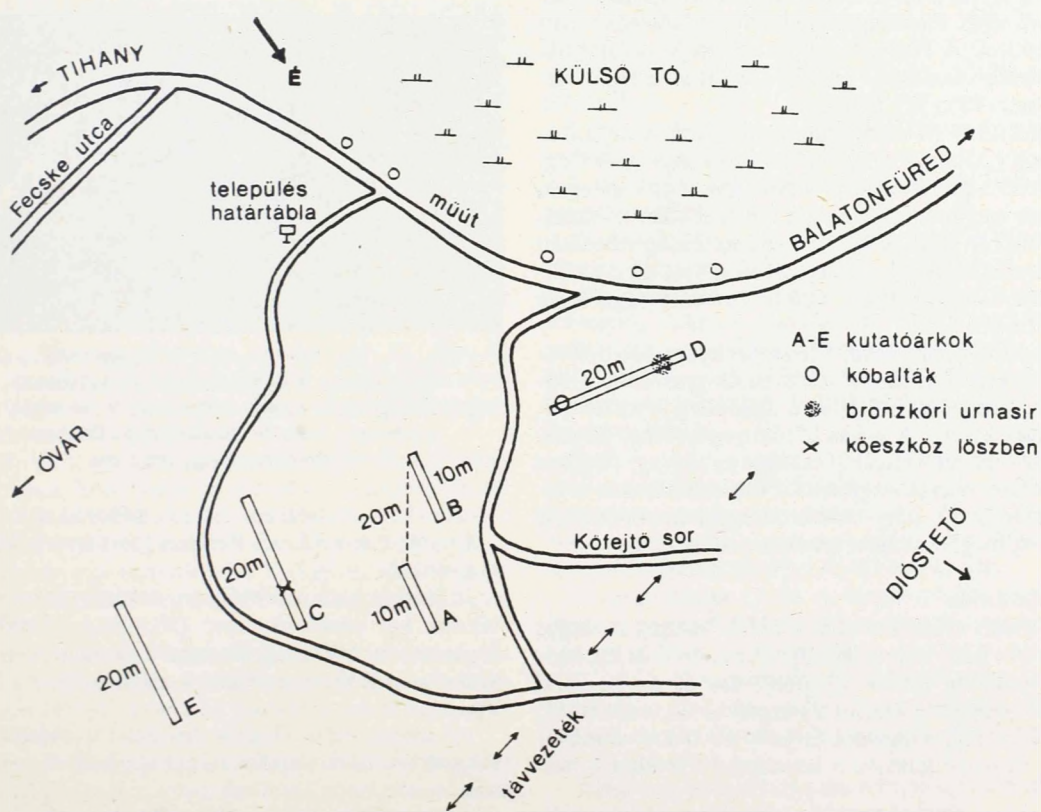
ÁSATÁS TIHANY-GÖDRÖSÖN

A tihanyi félsziget földrajzi fekvése, természetes védettsége szinte minden időszakban kedvező feltételeket biztosított a megtelepedésre. A terület méreteihez (11 km²) képest feltűnően nagy számú topográfiai adat a neolitikumtól kezdődően igazolja a félsziget lakottságát. Hangsúlyos szerepe a magyar középkorban közismert.

1980 augusztusában végzett ásatásunk feladata Homola István terepbejárási eredményeinek hitelesítése volt, abban a nem titkolt reményben, hogy őskőkori települési jelenségeket is találunk. Várakozásainkat

elsősorban arra alapoztuk, hogy a helyszín több szempontból is vonzó: a nagy vízfelület éghajlat-ki egyenlítő szerepe, a nyersanyagforrások közelsége, a feltételezhető vadgazdaság több, mint elegendő ok egy vadászközösség megtelepedésére. A paleolit lelőhelyek előkerülésének lehetőségét viszonylag szűk időintervallumok közé korlátozza az a tény, hogy a tihanyi félsziget a pleisztocén egyes időszakasaiban sziget volt. A nagy tektonikus hasadék, amely ma a Balaton medre, a jégkorszak folyamán fokozatosan töltődött fel. Abban az időszakban, amikor az első

TIHANY-GÖDRÖS

1. kép. Az ásatás helyszíni vázlata, kutatóárokcal.
Fig. 1. Excavational ground-plan. Sketch.

felsőpaleolit népcsoportok megjelenése várható, a Balaton kiterjedésének maximumát éri el. A part menti sáv a jelenlegi átlagos vízszint felett négy méter magasságban lehetett. A tihanyi félsziget ebben a periódusban bizonyosan sziget volt (MAROSI-SZILÁRD 1977, 28).

A Würm hidegmaximuma idején a földnyelv szárazra kerülhetett a hosszú csapadék-szegény időszakok következtében, mint ahogyan ezt a földtani elemzések által kimutatott késő pleisztocén–óholocén hordalékkúpok bizonyítják az északnyugati földnyelv jelentős részén (MÁFI 1969).

Az ásátás végül is – szándékunkkal nem egészen egyezően – a már ismert topográfiai adatok hitelesítésére szolgált.

Topográfia

A félsziget jelenlegi felszíni formáit a Balaton-felvidék vulkáni tanúhegységeinek részeként, felső pliocén kori vulkáni tevékenység határozza meg. A félszigetet mintegy 50–70 méter vastagságban borítja ennek a vulkáni tevékenységnek az anyaga. A kitorrés két centrumát, a két beszakadt kalderát foglalja el most a Külső és Belső tó. A tihanyi félsziget két meghatározó geomorfológiai képlete ez a két kráter, amelyek közül a Külső tót 1763-ban lecsapolták. Helyén vizenyős rét van, helyenként és időnként nyílt vízfelülettel. A Belső tó lefolyástalan, vízszintje kb. 25 méterrel van magasabban a Balaton átlagos vízszintjénél (VITUKI 1976).

A felszínre bukkanó bazalttuffát sok helyen bányásszák („Gödrös”). A vulkáni tevékenységgel függnek össze a pleisztocén posztvulkáni képződmények, amelyek megjelenési formái a lemezes édesvízi mészkő és hidrokvarcit. A felszíni egyenetlenségeket aztán a jégkorszak későbbi szakaszában a szél által szállított lösz-szerű üledékek váltakozó vastagságú leple simította el.

A vulkáni peremeken, a félsziget nyugati és déli részén a tektonikus repedések mentén gyakoriak a hidrokvarcit repedéskitöltések, a tájképileg is vonzó gejzirit kúpok sora. A kovás kötőanyagú, rideg, jól patinható kőzet ideális eszköznyersanyag, egyben potenciális nyersanyagforrás. Felhasználásukat a bizonytalan korú, nagy valószínűséggel neolitik műhely nyomok, megmunkált töredékek bizonyítják.

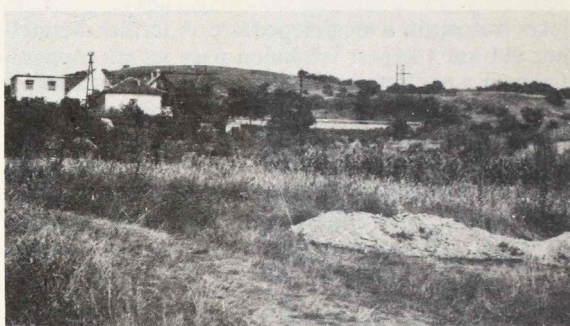
Kutatástörténet

Az ásátás előtti kutatást a MRT Veszprém megye veszprémi járás kötete foglalja össze, 45/5. és 12. lelőhely. Kelemen Márta terepbejárása és az irodalmi adatok összegzése szerint a vizsgált területen, a Külső tavat északról, nyugatról és keletről övező dombor belső, tó felőli lejtőjén a következő leleteket ismerjük:

- általános, közelebről meg nem határozható őskor: őrlőkő;
- kora bronzkor: seprűs díszítésű kerámia töredéke;

I

2

3

2. kép. 1: A Külső tó pereme; 2: A tihanyi Óvár az ásátás helyszínéről; 3: Szétszántott bronzkori urnasír.

Fig. 2. 1: The crater margin of Külső tó; 2: Óvár (prehistoric earthwork) from the excavation; 3: The bottom of the Bronze Age urn grave.

- bronzkori urnatemető: hamus, kőborítású folt;
- általában vonaldíszes kerámia (térképen) (MRT 2, 194–196).

A Magyar Nemzeti Múzeum őskori raktárában találtunk két péceli cserepet (30.1941.1.), amiket az Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Önkéntes Munkaszolgálatos Főparancsnoksága ajándékozott a Múzeumnak.

Az ásátás előtt Gödrös lelőhelyről beletárolt tárgyak Homola István terepbejárásaiból származnak.

Az ásátás idején bekerült további tárgyak:

- Kelemen M. szőlőjéből (Gödrös és Dióstető között) két megmunkált penge, egyik bal éle tompított

tott, másik distális végén ferde csonkítás, mindkettő bakonyi jura-tűzkőből;

- a Külső tó peremének különböző pontjairól (Kuvasztelep, Tihany- Alsó szőlő, Merlot) gyűjtött hidrokvarcit és tűzkő eszközök: kis méretű vakaró, árvésők, megmunkált pengék és szilánkok.

Az ásatás

Az ásatás a Tihany-Balatonfüred közötti műútról Gödrös üdülőtelep felé vezető, egymással párhuzamos két utca (Kőfejtősor és Fecske utca) közötti terasz-szerű kis platón végeztük. Kutatóárkainkat a felszíni leletek sűrűsödése alapján jelöltük ki azokon a helyeken, amelyek hozzáférhetőek voltak, s ahova engedélyt kaptunk (az egész félsziget szigorúan ellenőrzött természetvédelmi terület) (1. kép).

1980. augusztus 4-15 között 5 kutatóárkot nyitottunk, összesen 80 méter hosszúságban (2. kép 1-2).

A sztratigráfia egyszerű: az A szelvényben azonnal a humusz alatt elértük a padosan-lemezesen való anyakőzetet (3. kép 1), 1 méter mélységben csak a C árokban jutottunk, ahol a 35-40 cm vastag recens talaj alatt sárga, képlékeny lösz van, 50 és 90 cm mélységben egy-egy vékony murvacsíkkal (3. kép 2).

A jelen kori felszín erősen lekopott, de a felszín átrendeződése egyenletesen érvényes az egész lejtőre. Ezeknek a sztratigráfiai egyenlenségeknek (már-mint hogy helyenként semmi, helyenként 100 cm-nél is vastagabb lösz fedti az anyakőzetet) az lehet az oka, hogy a felsőpliocén kori vulkáni felszín kis medencéit, krátereit a lösz váltakozó vastagságú rétegei elsimították.

A leletek

A kutatóárkokban a következő leleteket találtuk:

- D árok nyugati felében egy bolygatott, szétszántott bronzkori urnasír alja. Az urna díszítetlen, közelebbi kormeghatározásra alkalmatlan (2. kép 3). Feltehetően a MRT-ben említett bronzkori urnatemetőhöz tartozik, hiszen Éry I. hamus-kőrákásos foltot észlelt a környéken.
- B árokból, humuszból késő rézkori/bádeni díszített cserepek, kétosztatú tál töredéke, oldaltöredék átfürt bütyökfüllel.
- D árok keleti végében kőbalta-„depot”;

1. darab: egy baltaformára kinagyolt, durván megmunkált felületű bazalt-darab, szabályosan átfúrva, M.: 102-71-46 mm;

2. darab: fokánál elkeskenyedő, hosszúkás trapéz alakú véső, szabályos, ívelt éllel, fokánál kissé sérült, mindkét lapján és oldalán gondosan csiszolt, M.: 94-53-28 mm;

3. darab: szabályos, finom lapos véső, lekerekített sarkú trapéz alakú, teljes felületén gondosan csiszolt, polírozott, anyaga világos szürkés-zöld nemes szerpentin (Auszttria, Borostyánkő/Bernstein környéke), M.: 57-49-15 mm.

A három darab a humuszbán, egy kupacban volt, környezetükben semmilyen települési jelenséget nem észleltünk.

- C árokban a humusz alatt, löszben (-40 cm mélységben) találtunk egyetlen szilánkot. Háromszög alakú, hasábos keresztmetszetű, egyik végét keresztelű árvésőszerűen megmunkálták. Az eszköz felszíne kissé kopott, a retusok negatífvainak széle nem éles, esetleg két retus-generáció van rajta. A szilánk kora tipológiailag nem határozható meg, datálásához támpontot nyújt a tény, hogy jégkori üledékből került elő. Az ásatás során megismert adatok szerint közelében nincs őskori településre utaló nyom.

A pattintott kőeszközöket több típuslista alapján csoportosíthatjuk (3. kép 3). Itt Bácskay E. módszert követjük (BÁCSKAY 1989, 6), aki a technikai-formai kritériumokon túl a funkciót is figyelembe veszi.

Magkövek. Általános jellemző, hogy a tűzkő magkövek megfelelnek a hagyományos tipológiai elvárásoknak. A tó körüli gejzirit-kúpok környékén gyűjtött nyersanyagdarabokat csak ad hoc használták, ezeken a tárgyakon csak néhány szabálytalan szilánk- és pengenegatív van.

A magkövek megoszlása:

3 db szabályos, kúpos magkő, jura tűzkőből, M.: 25-35 mm között,

2 db prizma alakú, hasábos magkő, 55-30 mm közötti méret,

2 db hidrokvarcit gumó, ferdén elfelezve, pengenegatívokkal, M.: 45-37 mm között,

3 db szabálytalan nyersanyag-töredék, szilánk és pengenegatívokkal.

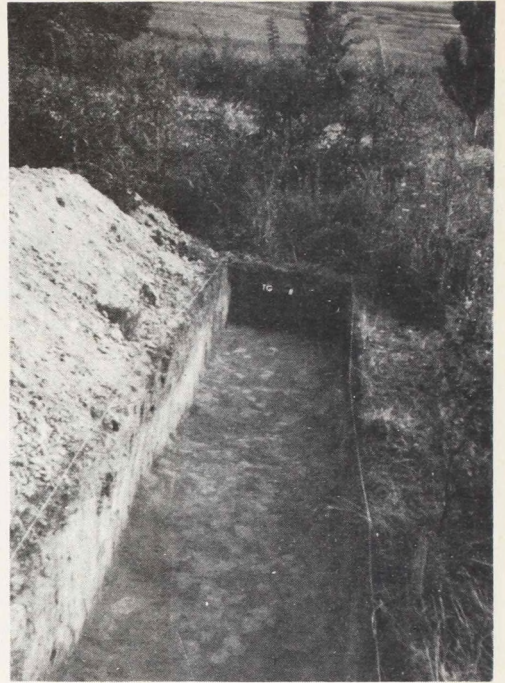
Szilánkok. Mintegy 180 db különböző módon, szórva nyosan megmunkált szilánk, pengeszerű szilánk, gyártási hulladék, töredék változatos nyersanyagból, többnyire bakonyi tűzkőből és hidrokvarcitből. Ez utóbbi nyersanyag-típus közel sem egyöntetű, van néhány szilánk, ami fehér, rideg, peremén áttetsző, a környéken fellelhető hidrokvarcittól eltérő nyersanyagból készült.

Pengék. 14 db penge - pengetöredék retusálatlan, valamennyi bakonyi tűzkőből készült. Keresztmetszetük lapos, trapéz vagy háromszög, párhuzamos élű szabályos pengék, pontszerű vagy széles leütési felszínnel. Mérettartomány: 15-40 mm között.

Retusált penge 15 db. A megmunkálás változatos, egyik vagy mindkét élén, folyamatosan vagy részlegesen retusáltak. Megmunkálás peremretus, mérettartomány 15-40 mm között. Csonkított penge 2 db van, mindkettő bakonyi tűzkőből, mindkettő 22 mm hosszú, s a distális végükön meredek, ferde csonkított készítették rájuk.

Tömpített penge 1 db van, a mindkét élén meredek retusált mikropenge 13 mm hosszú.

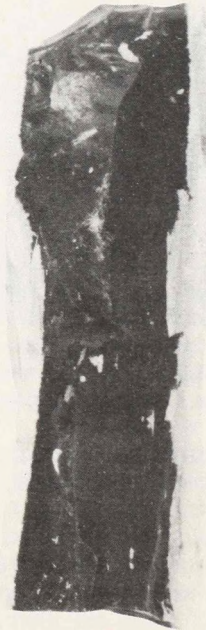
Völgylett eszköz 2 db, pengeszerű vastos, magas hátú szilánkokat völgyeltek be, kör keresztmetszetű, a

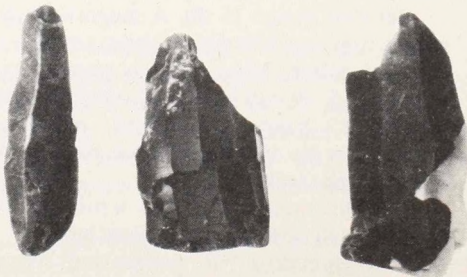
I

2

3

3. kép. 1: Az „A” kutatóárok, anyakőzet;
 2: A „B” kutatóárok; 3: Pattintott kőeszközök, 1:1.
 Fig. 3. 1: Trench „A”, underlying rock;
 2: Trench „B”; 3: Chipped stone tools, 1:1.

völgyeléssel azonos radiusú tárgyak (ág-, agancs- és csontfelület) megmunkálására lehettek alkalmasak.

A vakarók típusmegoszlása a következő:

1 db hüvelykkörös alakú, 2 db egyenes élű szilánkvakaró, 2 db magas gerincű szilánkvakaró, 1 db ívelt élű szilánkvakaró soros peremretussal 3 eszközön alakítottak ki munkaélet, 2 db egyszerű és 1 db ketős élű kaparó egészíti ki a bőrmegmunkáló eszközöket. Ennek a típuscsoportnak a kivitelezése magas színvonalú, gondos, valamennyit a finom szövötű, homogén tűzköből készítették.

A fűrők, hegyek típuscsoportba 4 tárgy tartozik, 1 mikronyílhegy, amelyet nyújtott háromszög alakú szilánkon finom hátoldali megmunkálással állítottak elő, M.: 107 mm. 1 fűrő magas gerincű, háromszög keresztmetszetű szilánkon, a penge mindkét élét meredeken megmunkálták a distalis harmadban. 2 további atipikus fűrőhegyet olyan magas gerincű, pengeszerű szilánkon állítottak elő, ahol már adva volt a penge természetes csúcús vége, csak kis alakító retussal tették munkavégzésre alkalmassá.

A vésők, árvésők nem tartoznak a karakteres kőszekőtípusok közé, de ez a jelenség általánosnak tekinthető a későneolitik – rézkori pattintott eszközegegyüttesekben. A vésők közé (munkaél a penge/szilánk lapjának síkjában) 2 eszközt soroltunk, mindkettőt hasábos keresztmetszetű vasos szilánkon készítették.

Az árvésők közül (munkaél a penge/szilánk lapjára merőleges vagy ferde) 2 db középső élű, 4 db oldalsó élű, 1 db iker-árvéső.

Gyalu egy db van, egy szabályos, plan-parallel kovalap, mindkét oldalán fehér, krétás kéreggel, egyik rövidebb élén ívelt retusú gyaluél.

Nyersanyagmegoszlás:

Az eszközök zöme (90%-a) bakonyi jura-tűzköből készült, míg 10%-a hidrokvarcitből.

A megmunkált töredékek, szilánkok zöme szintén ez a nyersanyag.

A nyersanyag a déli Bakonyból származó, Szentgál típusú radiolarit (BIRÓ 1988, 260).

Élénkörös, homogén, viaszos-selymes fényű, nagyon jó minőségű nyersanyag. Régészeti elterjedése a

geológiai forrás közelére koncentrálódik, de átlépi a Dunát is. Kedvelt nyersanyag. Gyakran pados kifejlődésű, fehér krétás kéreggel, amely gyakran (részleteiben) rajta marad az eszközökön is.

Értékelés: a leletanyag zöme felszíni gyűjtésből származik. A tipikus eszköz kevés, a típuslista hiányos. A pattintott és csiszolt kőeszközök beleillenek az általános újkőkori eszközkészletekbe, közelebbi kultúra meghatározás nélkül.

Összefoglalás

A tihanyi Külső tó kráterperemét a jégkorszak utolsó szakaszában változó vastagságú lösz fedte be, s elsímította a pliocénkori felszín egyenlenségeit.

A jelen kori felszínrészben természetes áthalmazódás, részben különböző intenzitású emberi tevékenység eredménye. Az ásatás a felszínen gyűjthető pattintott kőeszközök eredeti lelőhelyét volt hivatva tisztázni.

Az őskőkori telepet nem találtuk meg.

Az ásatás eredményei:

- a felszínhez közel, bolygatott humuszból későrézkori (bádeni) cserepeket gyűjtöttünk;
- egy elszántott bronzkori – közelebbi kultúra meghatározásra alkalmatlan – urnasír alját bontottuk ki a humusz alján;
- két csiszolt vésőt és egy nyéllyukas balta előformát találtunk a humuszban;
- lösz-szerű üledékben egyetlen hidrokvarcit vésőt találtunk;
- a felszíni leletek másodlagos, lemosott, áthalmazott helyzetben voltak;
- a Külső tó peremén több helyen gyűjtöttünk megmunkált hidrokvarcit/gejzirit töredékeket, műhelyanyagot;
- a felszínen gyűjtött pattintott kőeszközök és szilánk zöme dél-bakonyi Szentgál típusos jura kori tűzköből készült;
- a pattintott kőeszközanyag beleillik az általános neolitik kori eszközegegyüttesekbe. Közelebbi kultúra meghatározásra nem alkalmas.

IRODALOM

BÁCSKAY 1989

E. BÁCSKAY, *A lengyeli kultúra néhány DK-dunántúli lelőhelyének pattintott kőeszközei*. ComArchHung 1989, 5–21.

BIRÓ 1988

K. BIRÓ, *Distribution of lithic raw materials on Prehistoric Sites*. Acta ArchHung 40 (1988) 251–274.

MÁFI 1969

Magyar Állami Földtani Intézet, 1969. A Balaton környékének 1:10 000-es építésföldtani térképsorozata.

MAROSI-SZILÁRD 1977

S. MAROSI-J. SZILÁRD, *The late pleistocene origin and evolution of Lake Balaton*. Frk 25 (1977) 26–41.

MRT 2

Magyarország Régészeti Topográfiája 2. Veszprém megye, veszprémi járás. Budapest 1969, 194–196.

VITUKI 1976

Vízgazdálkodási Tudományos Kutató Intézet Vízrajzi Atlasz sorozat 21. Balaton. Budapest 1976.

EXCAVATIONS AT TIHANY-GÖDRÖS

Extract

The crater margin of the Külső tó (Outer Lake) at Tihany was covered during the last phase of the Ice Age by loess with varying thickness, levelling the unevenness of the original Pliocene surface. The present surface has been developed partly as the result of natural resedimentation, partly as a result of human activity of varying intensity. The aim of the excavation was to identify the original location of those chipped stone tools which were collected in the surface (Fig. 1). Unfortunately we did not find the prehistoric settlement.

The results of the excavations are as follows:

- we collected Late Copper Age (Baden culture) ceramics from the near-surface disturbed humus;
- at the bottom of the humus layer we could excavate the bottom of a Bronze Age urn grave destroyed by ploughing. The remains are unsuitable for a culture determination (Figs. 2-3),
- we found two polished chisels and a roughed out axe with a shaft-hole in the humus;
- we found a single hydroquartzite chisel in a loess-like sediment;
- the surface finds were in a secondary, washed away, reworked position;
- at the margin of the Külső tó we found hydroquartzite/geyserite fragments, workshop material at several places,
- the majority of the chipped stone tools and flakes collected in the surface were made of a characteristic radiolarite variant, called Szentgál type, originated from the Southern Bakony Mts;
- the chipped stone material fits well into average Neolithic tool assemblages. It is unsuitable for a more exact cultural determination (Fig. 3.3).

V. T. Dobosi
Magyar Nemzeti Múzeum
Budapest, Pf. 364.
H-1370